

KÂFİYECÎ VE

EL-KİTÂBÜ'L-VECİZÜ'N-NİZÂM FÎ İZHÂRİ MEDÂRİKİ'L-AHKÂM ADLI RİSALESİ

Hasan ÖZER¹

Kâfiyacı and His Risâla "Kitâbu'l-Vaciz"

Kâfiyacı, Abû 'Abdillâh Muhammed b. Sulaymân ar-Rûmî al-Bargamavî, who was born in 788/1386 in Bargama according to general opinion, is very famous and productive Hanafî scholar. He had his name "Kâfiyacı" for he deeply read and scrutinized the book Kâfiya on Nahv, which belonged to Jamâluddîn Abu Amr (646/1249); many times. His risâla "Kitâbu'l-Vacizî'n-Nizâm fî Izhâri Madâriki'l-Ahkâm," which consists of fifteen pages and whose only copy is recorded under no 1746/2 in Istanbul Ayasofya Library, is on Fiqh (Islamic Law). The reason why he gave this name to it is that it is a brief book. He divide it into two Marsad (purpose). In the first Marsad, he indicate that the Salaf (early Muslim scholars or predecessors) knew Arabic very well and had clear minds. Subsequently, he says that they directly derived the rules from texts by no means of sarf, nahv and usulu'l-fikh rules and without recourse to any method of deriving. On the contrary, the Halaf (following Muslim scholars or successors) needed to learn different sciences and methods to derive the rules from texts.

In the second Marsad, the author pays attention to differences between the Salaf and Halaf on deriving the rules. He points out that if new problems develop, *ijtihâd* will be necessary. In addition to its necessity, he mentions its benefits and tries to prove his thesis by examples.

a. Hayatı

Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleyman el-Mühnevî er-Rûmî el-Bergamavî'dir. Cemâlüddin Ebû Amr, Osman b. Ömer b. Ebi Bekir b. el-Hacib'in (v.646/1249) nahiv ilmine dair Kâfiye adlı eserini çok okuyup müta-laa' ettiği için "Kâfiyecî" lakâbıyla meşhûr olmuştur.

Kâfiyecî, çok üretken ve tanınmış bir Hanefî âlimidir. Doğum yeri ve yılı hakkında farklı görüşler olmakla beraber kaynaklarda daha çok O'nun 788/1386 yılında² Bergama'da³ doğduğu zikredilmektedir. Bazı eserlerde Kâfiyecî'den "Kâfîcî" ve "Kanyâcî" şeklinde bahsedildiği de görülmektedir.⁴

¹ TC Diyanet İşleri Başkanlığı Selçuk Eğitim Merkezi

² Abdülgani b. Muhammed b. İbrahim el-Hanbelî (v. 710/1310), *Şezeratü'z-zehab fî ahbâri men Zehab*, Kahire 1350, VII, 327; Taşkoprüzâde, Ahmed İsamuddin (v. 960/1553), *Mevzû'âtü'l-ulûm*, İstanbul 1313, I, 574; İsmail Paşa el-Bağdâdî (v. 1339/1920), *Hedîyyetü'l-arifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, İstanbul 1951-55, II, 208; Muhammed Abdulhay el-Leknevî (v. 1304/1886) *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire 1324, s. 169;

b. İlim Tahsili

İlk tahsilini doğduğu yerde tamamlayan, Kâfiyecî, daha sonra Anadolu ve İran'ın çeşitli şehirlerini dolaşarak bir çok âlimden ders almıştır. Şam'a ve oradan da hacca giden Kâfiyecî, üç yıl Kudüs'te kaldıktan sonra 830/1427 yılında Kahire'ye yerleşmiş ve ömrünün geri kalan kısmını orada tamamlamıştır.⁵

c. Hocaları

Kâfiyecî'nin hocaları arasında, Şemsüddin Muhammed b. İbrahim eş-Şîrâzî el-Herevî (v. 854/1450), Şeyh Abdolvâcîd b. Muhammed (v.838/1434), İzzudîn Abdullatif b. Abdulaziz b. Melek (v.820/1454), Hafızüddin Muhammed b. Muhammed el-Bezzâzî el-Kerderî (v. 827/1424), Molla Fenârî (v. 834/1431), eş-Şems b. el-Gazzî (v. 827/1424) gibi âlimler bulunmaktadır.⁶

d. Görevleri

Kâfiyecî, Mısır'da el-Melikü'l-Eşref Baybars Türbesi ve el-Melikü'l-Eşref Şaban Zaviyesi ve Türbesi müderrisliklerinin yanında Şeyhûniyye Meşihatlı-ğı görevlerinde de bulundu. Bilhassa İbnü'l-Hümâm'dan (v. 861/1459) sonra Şeyhûniyye Medrese'sinin meşihatlığının kendisine verilmesi, onun ilimde ulaştığı makamın büyüklüğünün en güzel göstergesidir.⁷

Kâfiyecî, Mısır'da kendisine gösterilen saygının yanında zamanın Osmanlı padişahının da teveccühünü kazanmıştır.

e. Talebeleri

Onun talebeleri arasında, Celâleddin es-Suyûtî (v. 911/1505), Zekeriya el-Ensârî (v. 926/1526), Takiyüddin b. el-Müşîr, Abdulkadir b. Ahmed ed-Demirî gibi âlimler bulunmaktadır.⁸

f. Vefatı

Kâfiyecî'nin doğum tarihinde olduğu gibi vefat tarihi hakkında da farklı görüşler vardır. Ancak, kaynakların büyük çoğunluğuna göre onun vefat tarihinin 879/1474 olduğu anlaşılmaktadır.⁹ İsmail Cerrahoğlu, bazı eserlerden

Cerrahoğlu, İsmail, *Kitabü't-Teyşîr fî kavâ'id ilmi't-tefsîr*, Ankara 1989, s. 7-9; Özel, Ahmet, *Haneftî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 2006, s. 107; Gökbulut, Hasan, "Kâfiyecî", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 154.

³ Abdurrahman Sehâvî (v. 902/1497), *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, Kahire 1353, VII, 259; Cerrahoğlu, a.g.e., s. 7; Cici, Recep, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, Bursa 2001, s. 185; Gökbulut, "Kâfiyecî", *DİA*, XXIV, s. 154.

⁴ Cerrahoğlu, a.g.e., s. 7.

⁵ Bursalı Mehmed Tâhir (v. 1926), *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, II, 4; Şemseddin Sâmî, *Kâmüsü'l-a'lâm*, İstanbul 1314, V, 3814; İbnü'l-İmâd, a.g.e., VII, 326; es-Sehâvî, a.g.e., VII, 260; Cerrahoğlu, a.g.e., s. 8; Özel, a.g.e., s. 107; Gökbulut, "Kâfiyecî", *DİA*, XXIV, s. 154.

⁶ Cerrahoğlu, a.g.e., s. 8; Gökbulut, "a.g.m.", *DİA*, XXIV, s. 154.

⁷ İbnü'l-İmâd, a.g.e., VII, 326; Taşköprüzâde, a.g.e., I, 574; Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., II, 4; Cerrahoğlu, a.g.e., s. 8; Cici, a.g.e., s. 185; Gökbulut, "a.g.m.", *DİA*, XXIV, s. 154.

⁸ Gökbulut, "Kâfiyecî", *DİA*, XXIV, s. 154.

⁹ Cerrahoğlu, a.g.e., s. 10; Gökbulut, "a.g.m.", *DİA*, XXIV, s. 154; Cici, a.g.e., s. 185; Hayruddin ez-Zirikli (1995), *el-A'lâm*, Beyrut 1989, VI, 150; el-Bağdâdî, a.g.e., X, 51.

naklederek “ölümünden üç gün evvel Eşrefiyye Türbesi yanında hazırlattığı mezarına defnedildiğini” söylemiştir.¹⁰

g. Eserleri

Eserlerinden de anlaşılacağı üzere çok yönlü bir âlim olan Kâfiyecî, Arap Dili ve Edebiyatı, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf, Tarih, Cedel, Felsefe, Mantık ve Astronomi ile ilgili eserler vermiştir.

Eserlerinin bazıları müstakil kitap şeklinde olmakla beraber çoğunluğu risâleler halinde olup, muhafazasının zorluğundan dolayı pek çoğu ya günümüze ulaşmamış ya da henüz gün yüzüne çıkmamıştır.

Genellikle eserleri, soru-cevap şeklinde olup, risâlelerinin sayısı konusunda talebesi Suyûtî'nin de dediği gibi net bir rakam vermek zordur.¹¹

Cerrahoğlu, bu konu ile ilgili şöyle demiştir: “İstanbul'da Reisü'l-Küttâb Mustafa Efendi Kütüphanesi'nin 1187 nolu mecmuasında 1-31 varaklarını ihtiva eden Kitâbü'l-Envâr adlı eserin sonunda müellif hattı olan bir icâzetten anlaşıldığına göre, onun eserlerinin sayısının altmıştan fazla olduğu ifade edilmektedir.”¹²

İstanbul'daki Lâleli Kütüphanesi 1906/3 numarada kayıtlı mecmuadaki icâzetnamede ise eserinin yüzden fazla olduğu görülmektedir.

Sehavî de ed-Dav'ul-lâmi' adlı eserinde, onun çoğu risâle şeklinde olmak üzere yüzden fazla eserinin olduğunu söylemiştir.¹³

Biz de Kâfiyecî'nin eserlerini, İsmail Cerrahoğlu'nun et-Teyisîr fî kavâidi ilmi't-tefsîr isimli eserinin tahkik ve tercümesine yazdığı mukaddimede belirttiği listeden bazı değişikliklerle aktarmak istiyoruz:¹⁴

1- Benâtü'l-Efkâr fî Şe'ni'l-İ'tibâr: Eser hakkında fazla bilgi elde edilememiş, ancak kaynaklardan istifade edilmiştir. Kaynakların beyanına göre bu eser, 22 Cumâde'1-ülâ 870/11.1.1466 senesinde tamamlanmıştır.¹⁵

2- el-Bişâre fî kavlihi Teâlâ : Fe'tû bi-sûretin min mislihi: Bu eser hakkında sadece Brockelmann'ın, Arap Edebiyatı Tarihi adlı eserinde malûmat bulabildik. Buna göre eserin, 7 Rebiu'l-Evvel 870/29.10.1465 de telif edildiği kaydedilmektedir.¹⁶

¹⁰ Cerrahoğlu, a.g.e., s. 10.

¹¹ Celâleddin es-Süyûtî (v. 911/1505), *Kitabu Buğyeti'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, Kahire 1326, s. 48; Leknevî, a.g.e., s. 169.

¹² Cerrahoğlu, a.g.e., s. 10-11; Gökbulut, “a.g.m.”, *DİA*, XXIV, s. 154.

¹³ Sêhavî, a.g.e., VII, 260.

¹⁴ Cerrahoğlu, a.g.e., s. 11-43.

¹⁵ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden 1944-1949, II, 114; İsmail Paşa el-Bağdâdî (v. 1339/1920), *Zeylî Kesfî z-zumûn*, İstanbul 1945, I, 197; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-arifin*, II, 208.

¹⁶ Brock. G. II, 114 (Bu eser Kairo ' VII, 448 de bulunmaktadır).

3- ed-Dürretü'l-Gâliyetü'l-Âliyetü'n-Nurâniyye: Bu eserin ismi bazı kaynaklarda "ed-Dürretü'l-Âliyetü'l-Gâliye"¹⁷ şeklinde geçer. Bu eser hakkında fazla bilgi edinilememiştir. Ancak kaynakların ifadesine göre¹⁸ bu eser, 25 Cumade'l-ûlâ 877/29.10.1472 senesinde tamamlanmıştır.

4- el-Envâr fî İlimi't-Tevhid: İstanbul kütüphanelerinde bol miktarda yazması bulunan bu eserin,¹⁹ kaynaklarda zikredilen diğer bir ismi de; "Envaru's-Saâde fî Şerhi Kelimetey eş-Şehâde" dir.²⁰ İsimlerinin biraz değişik olması bakımından ayrı ayrı eser gibi mutalaa edilmemelidir. Mevcud nüshalar karşılaştırıldığında, her ikisinin de aynı eser olduğu tespit edilmiştir. Örnek olarak buraya Reisu'l-Küttâb Mustafa Efendi No. 1187/1'i aldık. Bu nüsha 1-31 varak, 17 satır 224x150, 137x90 mm. ebadında olup, Şükrullah b. Murtaza eş-Şirvânî tarafından ta'lik hat ile yazılmıştır.

Bu ifadeden anlaşıldığına göre müellif, eserini 854/1450 senesi Cumade'l-ûlâ'sının 25. pazartesi günü tamamlamıştır. Bu eser bir mukaddime 3 bâb ve bir hâtîme'den ibarettir:

5- el-Ferâh ve's-Sürûr fî Beyâni'l-Mezâhibi'l-Erba'ati fi'l-Usûr: Bu eser, İstanbul Esad Efendi Kütüphanesinde, 3577/2 (42-52 y, 21 st, 210x126, 132x71 mm, Tâlik, Ahmed Seyfuddin tarafından 1169 tarihinde istinsah edilmiştir) de bulunmaktadır. Eserin sonundaki ferağ kaydından anlaşıldığına göre, müellif, eserini, 866/1462 senesinde telif etmiştir. Bu eser, İslâm'daki dört sünni fıkıh mezhebi hakkında bir araştırma mahiyetindedir.²¹

6- Hallu'l-İşkâl fî Mebâhisi'l-Eşkâl fi'l-Hendese: Bu eser hakkında ancak kaynaklardan bilgi edinilebilmiştir²². Bu kaynaklara göre isminden de anlaşıldığına göre, eserin, geometriye ait olduğu tahmin edilmektedir.

¹⁷ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 208, Mektebetü Arif Hikmet (Medine), Rakumu'l-Mecmua, 170.

¹⁸ Brock. G. II, 114; Bağdâdî, *Zeyl*, I, 459. (Bu eser Kairo' VII.446 da bulunmaktadır.)

¹⁹ Bu eser şu kütüphanelerde bulunmaktadır: Esad Efendi, 1366/3 ve 1480. (21-36 y, 19 st. 211X 121, 168X72, Talik, Nefes zâde Muhammed Sâdik tarafından 1196 tarihinde istinsah edilmiştir.), Süleymâniye 1036/ 1 (1-61 y, 9 st, 203x130, 128x80, Nesh, meşin cildli), Şehid Ali Paşa 2734/ 1 (12 y, 21 st, 245 X 174, 157 X 95, Talik, 947 tarihinde istinsah edilmiştir.), ve 2762 / 9 (116-139 y, 17 st, 183-130, 140x95, Arap yazısı), Amcazâde Hüseyin Paşa 296 (49 y, 9 st, 181 X 136, 112x73 mm, Nesh, Ali b. İmad el-Kirmânî tarafından 855 senesinde istinsah edilmiştir); Berlin 2437/ 8; Kairo' II, 5.

²⁰ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Brock. G. II, 114, Supplementbande, Leiden 1937-1942, Suppl. II, 140, Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II, 5, el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 208, Katib Çelebi, *a.g.e.*, I, 194; Şehâvi, *a.g.e.*, VII, 260.

²¹ Bu eser hakkında şu kaynaklardan da bilgi elde edilebilir: C. Rieu, *Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum*, London 1894, p. 205. Bu eser, British Museum. Or: 3409 noda (1b-14b de bulunmaktadır. Brock. G. II, 114, Suppl. II, 140; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II, 5; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 209; Kâtib Çelebi Mustafa b. Abdillâh (v. 1067/1656), *Keşfi 'z-zunûn*, İstanbul 1941-1943, II, 1253. (Bu eser: Berlin 2808 ve Br. Museum Suppl. 322 de de bulunmaktadır.)

²² Brock. G. II, 114, II,6; el-Bağdâdî, *a.g.e.* II, 208; Bağdâdî, *Zeyl*, I, 416.

7- **Husnü'l-Hitâm li'l-Merâmi min Hâze'l-Kelâm:** Eser hakkında fazla bir bilgi edinilememiştir.²³

8- **Hitâmu'l-Misk:** Kâfiyeci'nin böyle bir eseri olduğunu bize, Brockelmann bildirmektedir.²⁴

9- **Hulâsatu'l-Akvâl fi Hadisi İnneme'l-A'malu Binniyât:** İstanbul Ayasofya Kütüphanesinde 525 no da, küçük ebatta 83 varaktan ibarettir.

Eserin sonunda ferağ kaydı yoktur. Kaynaklar da bu hususta bir bilgi vermemektedirler.²⁵

10- **el-Hidâye Li Beyâni'l-Halki ve't-Tekvîn:** Bu eser hakkında da fazla bilgi elde edilememiş, ancak kaynaklar onun 20 Cumade'1-Ülâ 870 /9.1.1466 tarihinde müellifi tarafından tamamlandığını zikreder.²⁶

11- **el-İhkâm fi Marifeti'l-İmâni ve'l-Ahkâm:** Kaynaklar, bu eserin 5 Cumade'1-Ula 866/6.2.1462 tarihinde tamamlandığını kaydetmektedirler.²⁷

12- **İkdu'l-Ferâid min Bahri'l-Fevâid:** Bazı kaynaklarda bu eserin adı, "İkdu'l-Ferâid min Tahrîri'l-Fevâid"²⁸ şeklinde geçer. İstanbul Köprülü Kütüphanesinde 747 no da, sülüs bir yazı ile yazılmış 94 varaklık eser, baştarafıta verdiğimiz ismi taşımaktadır. Arthur J. Arberry'nin "Ferâidu Bahri'l-Favâid" adı ile bahsettiği bu eserin "mucize" hakkında üç suali ihtiva ettiğini söyler ve bunun başka bir nüshası olmadığını kaydeder.²⁹ Halbuki yukarıda yer ve numarasını verdiğimiz eser, İstanbul'da Köprülü Kütüphanesinde mevcuttur.

Yukarıdaki ifadeden anlaşılacağı üzere, müellif, eserini, 864/ 1460 senesi Şaban ayınının 10. Pazar günü tamamlamış ve bu nüsha, Abdu'l-Bârf b. Halil tarafından 876/1472 senesi Şevval ayı ortalarında müellifin eserinden istinsah edilmiştir.

13- **İ'râbu Ekmeli'l-Hamd:** Bu risâle, İstanbul Lâleli Kutüphanesinde 1906/2 nolu mecmuanın 42a-45a varakları arasındadır (42-45 y, 17 st,

²³ Brock. Suppl., II, 140; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II, 6; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 208; Bağdâdî, *Zeyl.*, I, 404.

²⁴ Brock. Suppl., II, 140. (Bu eser Rampur, I, 707 de bulunmaktadır.)

²⁵ Brock. G. II, 114; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II, 6; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 208; Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 433.

²⁶ Brock. G. II, 114; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II, 6.

²⁷ Brock. G. II, 114; Suppl. II, 140; Bağdâdî, *Zeyl.*, I, 36. (Bu eser Kairo2 I. 455 de bulunmaktadır). Mektebetu Arif Hikmet (Medine), *Rakmu'l-Mecmua*, 170.

²⁸ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 208-209; Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 109; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II, 5.

²⁹ Arthur J. Arberry, *The Chester Beatty Library a handlist of the Arabic Manuscripts*, Dublin 1958, No. 3519.

170x120, 110x80 mm, Nesh). Eser 874/1470 senesi Ramazanın 10. Salı günü yazılmıştır. Ancak bazı kaynaklar böyle bir eserden bahsetmemektedirler.

14- el-İşrâk fî Merâtibi't-Tibâk: Kaynaklar³⁰ bu eser hakkında fazla bir bilgi vermemekle beraber, Arthur J. Arberry, belâgat üslûbu hakkında kısa bir risâle olduğunu ve 854/1450 Recebinde yazıldığını kaydetmektedir.³¹

14- el-Kâfi fî Beyâni's-Saffi't-Tavili'l-Mustakîm: Eser hakkında fazla bilgi elde edilememiştir.³² Yalnız, Osmanlı Müelliflerinde eserin ismi, "el-Kâfi fî Beyani's-Saffi'l-Mustatîli Cidden" olarak geçer.³³

16- el-Kâfi's-Şâfi: Eser, ilmin ve ilim öğrenenlerinin faziletinden bahsetmektedir. Arberry, bu eserin, 871/1466 senesi Ramazan ayında yazılmış olabileceğini söyler.³⁴

17- Kalâidu'l-Ikyân fî Bahri Fedâili Şehri Receb ve Şabân³⁵

18- Keşfü'n-Nikâb li'l-Ashâb ve'l Ahbâb: Bu eserin 27 Rebiu'l-Evvel 870/18.10.1465 senesinde tamamlandığını ve Kur'an'ın icazından bahsettiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz.³⁶

19- Karâru'l-Vecdi fî Şerhi'l-Hamd: Kaynaklarda sadece bu eserin ismi geçmektedir.³⁷

20- Kibletu'l-Ervâh fi't-Tasavvuf:

Tasavvuf hakkında olduğu zannedilen bu eserin de kaynaklarda sadece ismi geçmektedir.³⁸

21- Kitâbu'l-Muhtasar fî İlmi'l-İstibdâl: Kâfiyecî'nin bu eserinin başka bir nüshası olmadığını her ne kadar Arberry zikrederse de,³⁹ İstanbul Aya-

³⁰ Brock. Suppl. II. 140; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 5; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II. 208; Katib Çelebi, *a.g.e.*, Zeyli, I. 87. (Bu eser, Kairo² II, 176 da bulunmaktadır.)

³¹ The Chester Beatty Library No. 3666.

³² Bkzz. Brock. G. II, 114; Suppl., 140 (Bu eser, Kairo I VII. 315, 447 de bulunmaktadır.)

³³ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 6; Fihristu'l-Hidiviyye. VII, 315

³⁴ Bkz. The Chester Beatty Library No. 3519. (Bkz. Keza: Brock. G. II, 114; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 6; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II. 208-209; Bağdâdî, *Zeyl*, II, 259).

³⁵ Brock. G. II, 114; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 209; Bağdâdî, *a.g.e.*, II. 238; Fihristu'l-Hidiviyye: VI, 175.

³⁶ Brock. Suppl. II, 140; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II, 6; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 209; Bağdâdî, *Zeyl*, II, 369.

³⁷ Brock. Suppl. II, 140; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II, 6; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 208-209; Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 222. Bu eser, Kairo 2 II, 57 de bulunmaktadır.)

³⁸ Brock. G. II. 114; Suppl. II. 140; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 6; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II. 208-209; Bağdâdî, *a.g.e.*, II. 220. Mektebetü Arif Hikmet (Medine), Rakamu'l-Mecmua, 170.

sofya Kütüphanesinde, 2882 mükerrer mecmuada 56b-59a varakları arasında bu risâle mevcuttur. Eserin başlangıcındaki ifadeden anlaşılacağı üzere, bu eser, “vakfın istibdâli” konusuna taalluk etmektedir.

22- Kitâbu'r-Ramzi li'l-Medârik alâ Tarîkati's-Selef ve'l-Halef: İstanbul, Ayasofya Kütüphanesinde, 1743/2 nolu mecmuanın 12a-27b varakları arasında nesih yazı ile yazılmış, bulunan bu eser, 878 /1472 senesi Ramazan 14. de tamamlanmış ve bu nüsha yine 878/1474 senesi Şevvali'nin 3. de, Ali b. Muhammed el-İbâdî eliyle yazılmıştır. Brockelman eserin ismini “er-Remzu li'l-Medârik ala Tarîkati's-Selef” olarak verir.⁴⁰ Eser iki maksadı ihtiva etmektedir.

Kaynaklarda⁴¹ “Vecîzü'n-Nizâm fî İzhâri Mevâridi'l-Ahkâm” adıyla zikredilen eser selef ve halefin ilim ve ictihadda takib ettikleri yolu göstermektedir. Müellif de bu iki eserin aynı olduğunu, eserinin sonunda itiraf etmektedir.

Tahkikini yaptığımız bu eser hakkında ileride daha geniş bilgi verilecektir.

23- Kitâbu-r-Ravh fî İlmi'r-Ruh: İstanbul, Ayasofya Kütüphanesinde 2130/2 nolu mecmuanın 9a-16a varakları arasında bulunan bu risâle, üç bâbı ihtiva etmektedir. Müellif, eserinin sonunda, 873/1468 senesi Muharremi'nin 5 inde tamamlandığını zikreder. Keza aynı eser Medîne'de Arif Hikmet kütüphanesinde 170 nolu mecmuada “Risâletu'r-Ravh fî ilmi'r-Ruh” şeklinde geçmektedir.

24- Levâmu'l-Envâr fi't-Tasavvuf: Bu eser Brockelman tarafından orijinalliği olmayan bir eser olarak tanıtılmakta, onun Sirâcüddin Ömer b. İshak el-Hindî (v. 773/1371) tarafından yazılmış olan, “Levayihu'l-Envar fi'r-Reddi ala men Enkere ala'l-Arifin ve Letâifu'l-Esrar” adlı eserinin ikinci bir kopyası gibidir, denilmektedir.⁴²

25- Menâzilu'l-Ervâh fi't-Tasavvuf: Kaynakların⁴³ bir mukaddime 5 bâb ve bir neticeden teşekkül ettiğini söylediği bu eser, İstanbul, Esad Efendi Kütüphanesinin 1365 nolu mecmuasının ilk risâlesidir. Risâlenin yazarı hakkında bir kayıt olmamakla beraber, kaynakların verdiği malûmata uygun

³⁹ The Chester Beatty Library I. No: 3201.

⁴⁰ Bkzz. Brock. Suppl. II. 140. (Bu eser Leipzig. 393 de bulunmaktadır).

⁴¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 5; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II. 2004; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II. 209.

⁴² Brock. G. II. 114.

⁴³ Hartwig Derenbourg, *Manuscripts Arabes de l'Escurial*, Paris 1884, II. 750; Brock. Suppl. II. 140; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 5; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II. 209; Bağdadî, *Zeyl*, II. 555.

olarak, Kâfiyecî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu risâle, bir mukaddime, 5 bâb ve bir hatimeden teşekkül etmekte ise de, mukaddimeyi takib eden üç bâb, bu nüshada eksiktir, kısacası zayı olmuştur. 4 ve 5. ci bâblar mevcut olup, haşr-ı ceseden bahseden bir hatime ile sona ermektedir. Genel olarak bu eser, tasavvufa göre âhiret telâkkisinin nasıl olduğunu anlatmaktadır. (1-18 y, 19 st, 152x106, 116 x 73 mm, Tâlik, 959/1552 senesinde Ca'fer b. el-Hac Turgut tarafından istinsah edilmiştir.)

26- Menbau'd-Dürer fî İlmi'l-Eser: Kaynaklarda⁴⁴ eserin sadece ismine rastlanmaktadır. "el-Muhtasar fî İlmi'l-Eser" adlı risâle ile aynı olma ihtimali vardır.

26- Mi'racu't-Tabakât ve Refu'd-Derecât li Ehli'l-Fehmi ve's-Sikât: İki bâb üzerine vakıflardaki hisseler hakkında tertib edilmiş olduğu söylenir.⁴⁵ Daha fazla bir bilgi elde edilememiştir.

28- Muhâveretu'l-Fıkhiyye: Medine'de Arif Hikmet Kütüphanesinde 170. nolu mecmuada bulunan bu eser nesih hattı ile 1167 de Ali b. es Seyyid et-Tebîlavî tarafından yazılmıştır.

29- el-Muhtâr fî Meseleti'l-Kuhl: Manuscrits Arabes de l'Escurial⁴⁶ de, "Kitabu'l-Muhtar fî Meseleti'l-Kuhl" adıyla zikredilen bu eser, İstanbul Yeni Cami Kütüphanesinde 1181/2 nolu mecmuada (55-58 y, 19 st, 210x150, 150x85, Tâlik kırması, meşin cildli) "el-Muhtâr fî Tahrîri Meseleti'l-Kuhl" adıyla geçmektedir. Müellif eserinin sonunda, bunun 874/1468 Şaban ayının 12 sinde tamamlanmış olduğunu kaydeder. Bu eser, bir mukaddime, 3 matlab ve bir hatimeden teşekkül etmektedir.

30- el-Muhtasar fî İlmi'l-Eser: Bursah Mehmet Tâhirin⁴⁷ "Muhtasar fî İlmi'l-Hadis" olarak zikrettiği bu eser, İstanbul'da, Reisu'l-Küttâb Mustafa Efendi Kütüphanesinde 1187/2 nolu Mecmuada (32a-64b y, 17 st, 224x150, 140x90 mm, Tâlik) bulunmaktadır. Nüshada, müellif, "el-Muhtasar fî İlmi'l-Eser" adlı eseri telif etti demek sûretiyle, eserin ismini doğru olarak vermiş, bulunmaktadır. Bu risâle, ilme başlarken ona tavakkuf eden şeyler hakkında

⁴⁴ Bursah Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 5; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II. 209; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II. 1847.

⁴⁵ Brock. G. II. 114; Suppl. II. 140; Bursah Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 6; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II. 209; Bağdâdî, *a.g.e.*, II. 511. (Bu eser Leipzig 393 de bulunmaktadır.)

⁴⁶ Manuscrits Arabes de l'Escurial, I. 107 / 6; Brock. G. II. 114.

⁴⁷ Bursah Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 5; Sehâvî, *a.g.e.*, VII. 260.

bir mukaddime, muhaddislerin ıstılahları ile, hadis meselelerine ait iki bâbı ve hoca-talebe âdabına müteallik bir hâtime ile sonuçlanmaktadır. Eserin sonunda müellif, eserini 856/1452 senesi Şaban ayınının 19. da tertib ettiğini zikreder. Bu nüsha ise Şükrullah b. Murtaza eliyle 856/1452 senesi Şevvalinin yedinci Cumartesi günü yazılmıştır.

31- el-Muhtasar fî İlmi'l-İrşâd: Kaynaklarda⁴⁸ eserin isminden başka bir malûmata rastlamamıştır.

32- el-Muhtasaru'l-Mufid fî İlmi't-Tarih: İstanbul'da, Ayasofya Kütüphanesinde 4438 nolu mecmuanın 64a-83a varakları arasında ve yine aynı kütüphanenin 3402/3 nolu mecmuasında 54 varaktan ibâret olarak bulunmaktadır. Eser, tarih ilminin başlangıcı, tarih ilminin usûlü ve meseleleri, ilim ehlinin şerefi, ilmin fazileti hakkmda 3 bâbdan meydana gelmiştir. Eserin sonunda, müellif, eserin 867 senesi Receb ayınının 8. inde /30.3.1463 de tertib edildiğini zikreder. Ayasofyadaki 3402/3 nolu nüsha, Yahya b. Muhammed tarafından 868/1464 senesi Şevval ayınının 13. de kaleme alınmıştır.⁴⁹

33- en-Niseb li Ehli'l Edeb: Bu eser, İstanbul, Lâleli Kütüphanesinde, 1906/1 nolu mecmuada, (1-41 y, 13 st, 170x120, 110x80 mm, Nesh) bulunmakta olup, nisbenin mahiyetini tarif ve ona olan ihtiyaç ve sebeblerini beyan, nisbenin hükümleri ve tam bir nisbeye taaluk eden ilmin beyanı hakkmda 3 bâbdan teşekkül etmiştir. Eserin sonunda, müellif, bu eserini, 868/ 1464 senesi Cumade'l-Ulasının 27 inde tertib ettiği kaydedilir. Bu nüsha yine 868 senesi Recebinin 19. da yazılmıştır.⁵⁰

34- Neşâtu's-Sudûr fî Şerhi Kitabı'l-Ferâh ve's-Sürûr: İstanbul'da, Ayasofya Kütüphanesinde 1477 noda 86 varaktan ibaret olan bu eser, daha öncede zikrettiğimiz gibi 4 Sünnâ mezheb hakkında bir araştırma olan el-Ferah ve's-Surur adlı eserin şerhidir. Müellif bu şerhin mukaddimesinde, "el-Ferah ve's-Sürûr" adlı eserinin acaib ve manalarının garib olduğunu ve faideler denizinden incileri ihtiva ettiğini, bu sebebden kendi eserini yukarıda zikrettiğimiz isim altında şerhettiğini kaydeder. Eserin sonunda, müellifin, bu eseri, 867/1463 senesi Şevvali'nin 6. cı Perşembe günü tamamladığı ve yine

⁴⁸ Brock. G. II. 114; Suppl. II. 140

⁴⁹ Bu eser hakkında Bkz: Brock. G. II. 114; Suppl. II. 140; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 6; Sehâvî, *a.g.e.*, VII. 260; Fihristu'l-Hidiviyye. V. 145. (Bu eser ayrıca Kairo* V. 335 de vardır). Mektebetu Arif Hikmet (Medine), Rakmu'l-Mecmua, 170. Kâfiyeci'nin bu eserini Müsteşrik Franz Rosenthal "A history of Muslim Historiography" Leiden 1952 (pp. 177-194) adlı eserinde "Al-Kâfi's short work on historiography" adı altında İngilizceye tercüme etmiştir.

⁵⁰ Bkz. Brock. Suppl. II. 140.

bu nüshanın 868/ 1464 senesi Şevvali'nin 13. cü günü, Yahya b. Muhammed el-Hatib tarafından yazıldığı kaydedilir.⁵¹

35- Neylu'l-Merâm fi Tefsiri Kavlihi Teâlâ Ve Mâ Rabbuke Bizallâmin: Kaynaklar, bu eserin, 27 Safer 870/ 19.10.1465 de tamamlandığını ve nazmen yazılmış olduğunu kaydederlet.⁵²

36- en-Nuzhe fi Ravdati'r-Rûhi ve'n-Nefsi: İstanbul'da, Ayasofya Kütüphanesinde 2130/1 nolu Mecmuada la-7a varakları arasında bulunan bu eser, müellifinin de beyan ettiği üzere üns ve kemâlat menbaı olduğu ifade edilmektedir. Bir mukaddime ve iki bâbdan teşekkül etmektedir.⁵³

37- Nuzhetü'l-Ervâh ve Gıbtatu'l-Eşbah fi't-Tasavvuf: Kaynakların beyanına göre⁵⁴ tasavvuf hakkında bir varaklık bir risâledir. Eser hakkında daha fazla bilgi elde edilememiştir.

38-Nuzhetu'l-İhvân fi Tefsiri Kavlihi Taâlâ Yâ Lûtu İnnâ Rusülü Rabbike:⁵⁵ İstanbul'da Ayasofya Kütüphanesinde 413 noda la-48b varakları arasında güzel nesih bir yazı ile yazılmış olan bu risâle, yukarıda zikri geçen ayeti üç bââbda anlatmaktadır. Bu eser 869/1464 senesi Safer ayının 13. cü günü tertib edilmiş ve Hasan b. Ali b. Muhammed tarafından 869/1464 senesi Rebiu'l-Evvelî'nin 20 sinde yazılmıştır. Eser, sualli cevaplı olup, "ya Lûtu" ayeti etrafında dönmekte ise de, genel olarak tefsir hakkında bilgi verilmektedir.

39- Nuzhetu'l-Mu'rib fi'l-Maşriki ve'l-Mağrib:⁵⁶ İstanbul'da, Yeni Cami Kütüphanesinde 1181/3 nolu Mecmuada (59-61 y, 19 st, 210x150, 150x85 mm, Tâlik kırması) iki varaktan ibaret olan bu risâle sual ve cevaplı-

⁵¹ Aynı eserin başka bir nüshası, İstanbul, Esad Efendi Kütüphanesinde, 1480/ 12 nolu mecmuada (123-131 y, 35 st, 267 X180, 207 X 125 mm.) sık yazılmış tâlik bir yazı ile bulunmaktadır. Diğer bir nüshası British Museum or. 3109 noda (15b-47a) da bulunmaktadır. Bu nüshanın müstensihî Ahmed b. İbrahim b. Muhammed eş-Şehir bi İbn's-Sârim el-Hanefî'dir. Bkz keza Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., II.6; Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., II. 5; el-Bağdâdî, a.g.e., II. 209; Bağdâdî, Zeyl II.646.

⁵² Broc. G. II. 114; Suppl. II. 140; el-Bağdâdî, a.g.e., II. 209.

⁵³ Brock. Suppl. II. 140; Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., II. 6; el-Bağdâdî, a.g.e., II. 209. Bu eserin başka bir nüshası, Londra'da British Museum. Add. 7519 nolu mecmuada I ci makale olarak bulunmaktadır (Ib-12a) 5b ve 6a da Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarını gösteren bir harita yer almaktadır.

⁵⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., II. 5; el-Bağdâdî, a.g.e., II. 209; Katib Çelebi, a.g.e., II. 1939.

⁵⁵ Bu eser için şu kaynaklara Bkz: Brock. G. II. 114; Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., II. 6; el-Bağdâdî, a.g.e., II. 208-209; Bağdâdî, Zeyl, II. 642.

⁵⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., II. 6; el-Bağdâdî, a.g.e., II, 209; Bağdâdî, Zeyl, II. 642; "Fihristu'l-Kutubi'l-Arabiyyeti'l-Mahfuzati bi'l-Kütüphaneyi'l-Hidiviyyeti'l-Mısıriyye, et-Tab'atu'l-Ula, Mısır 1308. VII. 310.

dır. Bu risâle hakkında Hartwig Derenbourg⁵⁷, gizli ilimlere ait cevaplar olduğunu söylüyorsa da, eserde böyle birşey bahis konusu edilmemekte, bu hususu Brockelmann⁵⁸ da teyit etmektedir. Eser, bizzat müellifin kendi hattıyla 874/1470 senesi Ramazan'ının 8. ci günü yazılmıştır.

40- Nuzhetu'l-Ashâb: İstanbul'da, İzmir'li İsmail Hakkı Kütüphanesinde, 3817 noda (35 y, 13 st, 173x135, 120x90 mm, nesh) bulunmaktadır. Fâtır sûresinin son ayeti olan "ve lev yuâhizullahu" nun tefsiri mahiyetindedir. Eserin sonunda, tertibinin 867/1463 senesi Cumade'l-Ûlâ'sında tamamlandığını ve kitabın ise yazımının 868/1463 senesi Muharrem'inde olduğunu kaydetmektedir.

41- Remzu'l-Esrâr fî Mes'eleti'l-Kuhl: İstanbul, Yeni Cami Kütüphanesinde 1181/4 nolu mecmuada (62-63 y, 19 st, 230x150, 150x85 mm, Tâlik kırması) bulunmaktadır. İsmi tafdil meselesini incelemektedir. Brockelmann⁵⁹, bu esere yanlılıkla "Kuhl" denilmiştir ve Suyûtî bu esere, "el-Fecru's-Semd fî 'Irabı Ekmeli'l-Hamd" adlı bir telhis yazdığını zikreder. Hakikatte, Brockelman yanılmaktadır. Kâfiyecî'nin daha evvel zikrettiğimiz "I'rabu Ekmeli'l-Hamd" adlı bir eseri bulunmakta, Suyûtî de, yukarıda adı geçen telhisini bu eser üzerine yapmıştır. Zaten okuyucu, her iki eserin başlangıç ve sonuçlarını okuyunca, bunların ayrı ayrı eserler olduğunu anlayacaktır. Müellif, eserinin sonunda, eserini, 874 senesi Ramazan'ın 26 sında 9/4 /1470 de tamamladığını zikreder. Eser kendi hattıdır.

42- Remzu'l-Hitâb bi Raşhi'l-İyâb: Kaynaklar⁶⁰ bu eserin, 878 senesi Rebiu'l-Evvelinin 10 da/6.8.1473 de tamamlandığını kaydetmektedirler.

43- er-Remz fî İlmi'l-İstibdâl: Arthur J. Arberry'nin⁶¹ başka bir nüshası olmadığını söylediği bu eser, İstanbul, Ayasofya Kütüphanesinin 2882 nolu mükerrer nüshasının 53b-55b varakları arasında bulunmaktadır. İki bâbdan teşekkül etmiştir.

⁵⁷ Les Manuscrits de l'Escurial, I. 107.

⁵⁸ Brock, G. II. 114; Suppl. II. 140.

⁵⁹ Brock. G. II. 114; Suppl. II. 140; Fihristu'l-Hidiviyye. VII. 311. (Bu eserin diğer nüshaları, Kairo 2 II. 145; Damaskus, Zahirîyye. 38, 126 da bulunmaktadır.).

⁶⁰ Brock. G. II. 114; Suppl. II. 140; *Kesfuzzunun Zeyli*, I. 583; el-Bağdâdî, a.g.e., II. 208; Bursah Mehmed Tâhir, a.g.e., II. 6. (Bu eser, Kairo 2 I. 184, 187 de bulunmaktadır).

⁶¹ The Chester Beatty Library, I. No. 3201.

44- **er-Ravdatu'z-Zahireti'n-Nâfia fi'd-Dünya ve'l-Âhire**: İslamın ileri gelen şahsiyetlerinin Cuma namazının faziletleri hakkında söyledikleri sözleri ihtiva eden bu eser, Paris Milli Kütüphanesinde⁶² bulunmaktadır.132 varaktan ibaret olduğu kaydedilmektedir.

45- **Risâle fi Beyâni'l-Mu'cizât**: Arthur J. Arberry, bu eserin mucizeler hakkmda olduğunu ve başka bir nüshasının bulunmadığını söyler.⁶³

46- **Risâle fi İlmit-Tefsir ve Vucûhi'l-Kıraât**: Brockelmann bu eserin sadece ismini zikretmekle iktifa eder.⁶⁴

47- **Risâle fi'l-İstisnâ**: Kaynaklarda bu eserin sadece ismine rastlanmaktadır. Taşköprüzâde ise bu eser hakkında, büyük küçük herkes ondan istifade etme hususunda mustağni olamayacağını ve kulakların hiç bir zaman işitemeyecekleri incelikleri ihtiva ettiğini söylemektedir.⁶⁵

48- **Risâle fi'l-Mebâhisi'l-Muteallikati bi Emma**: İstanbul'da, Lâleli Kütüphanesinin 3032 nolu mecmuasında 28a-34a varakları arasında tâlik bir yazı ile yazılmış, bulunan bu risâle, "Emma" ve "Ba'de" lafızlarının kullanılmasını ele almaktadır. (19 st, 210x138, 150x78 mm, Tâlik).

49- **Risâle fi'l-Mahabbe**: Brockelmann⁶⁶ bu eserin sadece isminden bahsetmekte ve onun Berlin'de bulunduğunu söylemektedir.

50- **Risâle Mustakille bi İlmi'n-Nefs ve Vücûhi'l-Kıraât**: Bursalı Mehmet Tâhir⁶⁷ bu eserin sadece ismini zikretmektedir.

51- **Risâle fi Tabakâti'l-Butûn li Beyâni Ahkâmi'l-Vakfi ala Evlâdi'l Evlâdi ve Gayri Zâlike**: İsminden de anlaşılacağı üzere vakfin hükümlerinin, çocuğun "çocuğuna ve diğerlerine taaluk edip etmemesi hususunda bir risâledir. Kaynaklar ancak onun ismini kaydedip, daha fazla bir bilgi vermemektedirler.⁶⁸

⁶²M. le Baron de Slane, Catalogue des Manuscrits Arabes de la Bibliotheque Nationale, Imprimerie Nationale 1883, No. 1126; Georges Vajda, Index General des Manuscrits Arabes Musulmans de la Bibliotheque Nationale de Paris, Paris 1953, p. 581; Brock. G. II. 114; Suppl. II. 140. (Bu eser Mosul: 32, 127; ve Paris, 1126. da bulunmaktadır.).

⁶³The Chester Beatty Library, III. No. 3519.

⁶⁴Brock. G. II. 114. (Bu eser, Kairo' VII. 448 de bulunmaktadır).

⁶⁵Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I. 844; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II. 209.

⁶⁶Brock. G. II. 114. (Bu eser, Berlin 5410. da bulunmaktadır).

⁶⁷Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 6.

⁶⁸Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I. 876; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II. 209.

52- **Risâle fi'l-Vakf:** İstanbul, Nuruosmaniye Kütüphanesinde 1360 noda cildli ve tehzibli olan bu eserin ismi, iç sahifelerde "Usûlü Süleymân el-Kafiyeci" olarak geçmektedir. Sonunda da "et-Tezkire" denilmektedir. Müellif, eserini, kendisine gönderilen bir mektub üzerine yazdığını mukaddimesinde ifade etmektedir. Bu eserin 876/1471 senesi Muharreminin 12 sinde tamamlandığı söylenir. Eser beş bâbdan teşekkül etmektedir.

53- **Risâle "Zeydün Kâimun":**⁶⁹ İstanbul'da, Esad Efendi Kütüphanesinde 3829/5 nolu Mecmuada (140b-145b y, 25 st, 199x137, 148x75 mm, Nesh) bulunan bu risâle, "زيد قائم" terkininin 113 vechi olduğunu beyan edip, bunlar madde madde sıralanmaktadır.

54- **Seyfu'l-Hakk ve'n-Nusra ala Rikâbi Ehli'l-Bağyi ve'l-Fitne:** Eserin ismi, kaynaklarda biraz değişik olarak geçmektedir. Bursalı Mehmet Tâhir⁷⁰ "Seyfu'l-Hamdi ve'n-Nusra" derken, Bağdatlı İsmail Paşa⁷¹ "Seyfu'l-Hakk ve'n-Nusratu'l-Ehakk", Brockelmann⁷² ise, baş tarafta verdiğimiz şekilde kaydeder. Bu eser hakkmda daha fazla bir bilgi edinilememiştir.

55- **Seyfu'l-Kudat ale'l-Buğât:** Bu eser İstanbul'da birkaç nüsha olarak bulunmaktadır.⁷³ Biz burada Lâleli Kütüphanesindeki nüshadan istifade edeceğiz (89-99 y, 23 st, 200 X 140, 130 X 75 mm, Nesh) numarası 3643/4 dür. Eserin sonunda, 767/1366 senesi sonunda tamamlandığı söyleniyorsa da, bu yanlış olsa gerek. Bunun 867/1463 tarihi olması daha uygundur. Eser üç bâbdan teşekkül etmektedir.⁷⁴

Bu eseri, günümüz araştırmacılarından İlyas Kaplan tahkik edip, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından Beyrut'ta bastırılmıştır.

56- **Seyfü'l-Mülûk ve'l-Hukkami'l-Murşidi Lehum ilâ Sebili'l-Hakk ve'l-Ahkam:** İstanbul'da, Ayasofya Kütüphanesinde 2882 mükerrer numarada, Şehid Ali Paşa Ktp. 1353/2 de ve Nuruosmaniye Ktp. 3948 de bulunmakta olan bu eser,⁷⁵ sultanlık /emirlik ve valiliğin şerefi, melikler ve rea-

⁶⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 6.

⁷⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 6, Mektebetu Arif Hikmet (Mediae), Raqamu 1-Mecmna, 170.

⁷¹ el-Bağdâdi, *a.g.e.*, II. 208.

⁷² Brock. Suppl. II. 140.

⁷³ Diğer nüshaları "için Bkz: Hacı Mahmud Efendi 986" (60 y, 9 st. 170 X 135, 120x86, nesh); Şehid Ali paşa 948/1 (1-18 y, 21 st, 205 X 143, 161x91, Nesh); Esad Efendi 3745.

⁷⁴ Eser için Bkz: Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II. 1018; el-Bağdâdi, *a.g.e.*, II. 208-209.

⁷⁵ Bkz. Brock. Suppl. II. 140; Bağdâdi, Zeyl, II. 36; Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 6; el-Bağdâdi, *a.g.e.*, II. 208. (Ayrıca bu eser, Gotha: 1884 de de bulunmaktadır).

yaya taalluk eden hükümler, asırlar boyunca geçmiş olan meliklerin hayatlarından va'z ve ibret alınacak örnekleri beyan eden üç bâb ve meliklerin nesebleri, siretleri ve tarihlerine ait bir hatimeden teşekkül etmektedir. Nuruosmaniye nüshasını örnek aldık. Eserin sonunda müellif, 870/1466 senesi Cumade'l-Âhiri'nin 19 da tamamladığını zikreder. Bu nüsha 874/1470 senesi Ramazan'ın 13 de yazılmıştır.

57- Şerhu'l-Akâidi'l-Adûdiyye: Adûdüddin Abdurrahman b. Ahmet el-İcî (v. 756/1355) nin, el-Akâidu'l-Adûdiyye diye meşhur olan, akâid kitabının pek çok şerhleri yapılmıştır. Bu şerhlerden biri de Kâfiyecî'nin yukarıda ismini zikrettiğimiz eseridir. Ancak kaynaklarda bu eser hakkında fazla bilgi verilmemektedir.⁷⁶

58- Şerhu'l-Esmâi'l-Husnâ: Hartwig Derenbourg⁷⁷ bu eserin 875/1470 de yazılıp 93 varak olduğunu kaydeder. Diğer kaynaklarda⁷⁸ isminden başka bir kayda rastlanmamaktadır.

59- Şerhu'l-İrab an Kavâidi'l-İrâb: Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Abdillâh b. Yusuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm (v. 761/1360) in meşhur "el-İrab fî Kavâidi'l-İrâb" adlı eserinin şerhidir. Pek çok şerhleri yapılmış olan bu eserin en mükemmel ve en güzellerinden biri Kâfiyecî'nin yukarıda adı geçen şerhidir.⁷⁹ İstanbul'da ve diğer kütüphanelerde, Müellifin en fazla bulunan eseri budur⁸⁰. Biz burada, Ankara dil ve Tarih-coğrafya Fakültesi, İsmail Saib Sencer koleksiyonunda 5301 no da bulunan örnek alıyoruz. Eser,

⁷⁶ Bkz. Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II. 1144; Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 5.

⁷⁷ Les Manuscrits Arabes de Fescorial III. 1596.

⁷⁸ Brock. Suppl. II. 140; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II. 1035; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 5; el-Bağdâdi, *a.g.e.*, II. 208; Sehâvi, *a.g.e.*, VII. 260.

⁷⁹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I. 124; Brock. Suppl. II. 140; el-Bağdâdi, *a.g.e.*, II. 208; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 5; Sehâvi, *a.g.e.*, VII. 260.

⁸⁰ İstanbul'daki nüshalar için Bkz. Ayasofya ktp. 4495, 4496, 4497; Selim Ağa 1142; Kılıç Ali 946 (126 y, 23 st, 212x150, 147x94 mm, Nesh, Huseyn el-Midi: 1044) Servili Medrese 311 (90 y, 31 st, 200x130, 160x70 mm, Tâlik, 1095 h.); 312 (179 y, 21 st, 210x125, 165x85 mm, Nesh 1144 h.); Yeni câmi 1076 (140 y, 23 st, 209x150, 144x90 mm, Nesh, 991 h.); Hamidiye 1301 (106 y, 25 st, 190x140, 110 x60 mm, Tâlik); Esad Efendi 3072 (160 y, 23 st, 195x137, 140 X 82 mm, Nesh, Mustafa b. Ahmet 1103 h.); Hacı Mahmud Efendi 5937 (132 y, 19 st, 178x236, 104 X 178, Nesh); Kasideci zâde, 577 (208 y, 17 st, 206 x 122, 140x60 mm, Nesh, Ebu Bekr 1078 h.); Mihrîşah Sultân 419/3 (109-211 y, 21 st, 207 X 125, 135x55, Talik); Saracâzâde Mehmet, 1108h.); Serez 2847 (30 y, 23 st, 190x130, 142x82 mm, Nesh, noksan), 2848 (148 y, 19 st, 206x141, 198X70 mm, Tâlik, Solakzâde İbrahim b. Mustafa, İstanbul 1136 h.); Fatih 4946 (112 y, 25 st, 205x140, 155X80 mm, Nesh), 4947 (148 y, 23 st, 210x145. 170x90 mm, Nesh); Hasib Efendi 448/2, 447/2; Laleli 3360 (164 y, 19 st, 200x120, 130x70 mm, Nesh); Pertevniyal 648/2 (İbn Hişâm'ın el-İrabının kenarında, İstanbul 1283 Taşbasması); Bağdatlı Vehbi 1864 (156 y, 19 st, 212x147, 160x89 mm, Tâlik, Mustafa Sirozi, 1132 h.); Umumi Ktp. 6245, 6216, 6541. Ayrıca, Phillip K. Hitti, Nabih Amin Fâris, Butrus Abdülmelek, Descriptive Catalog of the Garret Collection of Arabic Manuscripts in the Princeton Universty Library. Princeton University Press: 1938, No. 457; Fihristu'l-Hidiviyye. IV. 61., Harvard University library, catalogue of Arabic, persian and ottoman Turkish books, volum 3. Authors, titles and personel subjects published by the Harvard University library, Cambridge, Massachusetts 1968.

125 varak olup nesih bir hatla metin kırmızı, şerh ise siyah mürekkeble yazılmıştır. Kitabın sonundaki ifadeden anlaşıldığına göre, bu nüsha 1141/1728 senesi Rebiu'l-Evvel'inin 27 sinde Muhammed b. Mustafa tarafından istinsah edilmiştir.

60- Şerhu'l-İstiâze ve'l-Besmele: Kâtib Çelebi⁸¹ Kâfiyecî'nin böyle bir eseri olduğunu zikretmekte ise de, Esmâu'l-Muellifinde⁸² bu eserin ismi Şerhu'l-İstiâze olarak geçmektedir.

61- et-Tahrîr limâ zükire fi'd-Durâri'l-Manzûm: Brockelmann'ın Arap Edebiyatı Tarihinde ismi geçen⁸³ bu eseri, British Museum'da Add. 7519 nolu mecmuanın 12b-13a sında gördüm. Galat, sehv ve nisyan kelimelerinin lugat ve ıstılah manaları üzerinde durulmaktadır.

Bu ifadeden anlaşıldığına göre eser, 878/1473 senesi Şa'ban ayınının 26 sında tamamlanmıştır.

62- et-Temhîd fî Şerhi't-Tahmîd:⁸⁴ İstanbul'da, Reisu'l-Küttâb Mustafa Efendi Kütüphanesinin 1188/4 nolu mecmuasında (97-144y, 17 st, 224x150, 140x90 mm, Tâlik), bulunmaktadır. Bu eser 857 / 1453 senesi Receb ayınının- 26. sında Perşembe günü duha vaktinde Şükrullah b. Murtaza tarafından yazılmıştır. İki bâbdan teşekkül etmektedir.

63- et-Terğîb fî Keşfi Rumûzi't-Tehzîb: İstanbul'da Lâleli Kütüphanesinde 2636 / 2 (92 y, 25 st, 203 X 140, 145x83, Muhammed b. Muhammed, 993 h.), ve 2592 (97 y, 23 st, 179 X 132, 130 X 100 Arap yazısı) nolarda bulunmaktadır. Bu eser, biraz sonra vereceğimiz metinden anlaşılacağı üzere Sa'duddin et-Teftezânî (v. 791/1389) nin "Tebzîbu'l-Mantık ve'l-Kelâm" adlı eserinin şerhidir. Her ne kadar bazı müellifler, Şerhu Tehzibi'l-Mantık⁸⁵ adlı bir eseri, Kâfiyecî'ye atfetmişlerse de, bu eserin şerhleri arasında böyle bir isme rastlanmamıştır.⁸⁶ Bizzat Kâfiyecî, Teftezânî'nin bu eserine şerh mahiyetinde et-Terğîbi yazmıştır. Bu eser, müellifin kendi hattı ile olup 876/1471 senesi Muharrem'inin 26 si Pazartesi günü tamamlanmıştır.⁸⁷

⁸¹ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1031.

⁸² el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 208-209.

⁸³ Brock. G. II, 114.

⁸⁴ Bkz. el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 208; Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 484.

⁸⁵ Bkz. Brock. G. II, 114, Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II, 5; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 208-209.

⁸⁶ Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, I, 515-517.

⁸⁷ Bu eserin diğer nüshalar için Bkz: Hamidiyye 751 (Şerhu Tehzibi'l-Kelâm 214 y, 27 st, 200X135, 120x55 mm, Talik, 1117 h.); Hasan Hüsnî Paşa 1145 (Şerhu Tezhîbi'l-Mantık ve'l-Kelâm bi't-Teftezânî 191 (y, 23 st, 160x210, 80x170 mm. Tâlik 1207 h.); Yeni Câmî 1176; Nuruosmaniye 2162 (Bu eser yanlışlıkla Kâfiyecî'ye atfedilmiştir, es-

64- Teşrihu Mes'ele'ti'l-İstisnâ: Bursalı Mehmet Tâhir⁸⁸ sadece bu eserin isminden bahsetmektedir. Hakkında daha fazla bir bilgi edinilememiştir.

65- et-Teysîr fi Kavâidi İlmi't-Tefsîr: Neşrini ve tercümesini Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu'nun yaptığı bu eser, 1989 yılında Ankara'da basılmıştır.

66- el-Unmûzec fi Bahsi'l-İstiâre: Brockelmann, bu eserin sadece ismini zikretmekte, daha fazla bir bilgiye diğer kaynaklarda rastlanmamaktadır.⁸⁹

67- Ünsü'l-Enîs fi Marifeti Şe'ni'n-Nefsi'n-Nefis:⁹⁰ Müellifimizin bu eserini British Museum Add. 7519 nolu mecmua (14a—49a) dadır. Nefsi emmare, nefsi levvâme ve nefsi mutmainneden bahseder. İnsanın, beden ve ruhtan teşekkül ettiğini ve insanda insanı ve hayvanı ruh bulunduğunu ele alır. Ayrıca ilim ve aklın değerinden de sözeder.

Eser, 873/1469 senesi Ramazan ayının 16 sında Perşembe günü ikmal edilmiştir.

68- ez-Zafer ve'l-Halas: Arthur J. Arberry⁹¹ bu eserin başka bir nüshası olmadığını ve Kur'an tefsiri üzerine bir risâle olduğunu kaydetmektedir.

69- Zeynu'l-Ferâh bi Milâdi'n-Nebi: Kaynaklarda⁹² sadece ismine rastlanılan bu eser, isminden de anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber'in doğumuna ait bir risâle olduğu tahmin edilmektedir.

Şeyh Süleyman, Sultan Süleyman camii vaizlerinden biridir. (Ayrıca, München. 673 ve Ind. off. 538 de birer nüsha vardır).

⁸⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 5.

⁸⁹ Brock. Suppl. II. 140. (Bu eser, Kairo II. 177 de bulunmaktadır).

⁹⁰ Brock. G. II. 114; Suppl. II. 140; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 6; el-Bağdâdi, *a.g.e.*, II. 208; Bağdâdi, Zeyl. I. 132. (Bu eser, Kairo² 2 I. 245. de de bulunmaktadır).

⁹¹ The Chester Beatty Library No. 3666, 7.

⁹² Brock. G. II. 114; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, II. 6. (Bu eser, Kairo I II. 447 de bulunmaktadır).

EL-KİTÂBÜ'L-VECİZÜ'N-NİZÂM Fİ İZHÂRİ MEDÂRİKİ'L-AHKÂM

Tahkikini yaptığımız bu eser, İstanbul Ayasofya Kütüphanesi'nde 1746/2 no'lu mecmuanın 12a-28b varakları arasında, nesih hattıyla Arapça istinsah edilmiş olup, 15 varaktır ve Fıkıh Usûlü'ne dairdir. Eser, 14/Ramazan 878/1472 yılında tamamlanmış ve müellif nüshası aynı yıl 3 Şevval 878/1472'de Ali b. Muhammed el-İbâdî eliyle istinsah edilmiştir.

Araştırmalarımız neticesinde eserin başka nüshasına raslayamadık. Eser, tasnif fişlerinde "Kitabü'r-Ramzi'l-Vecîzi'n-Nizâm Müzhiru Medâriki'l-Ahkâm" şeklinde kaydedilmiştir.⁹³ Cerrahoğlu da "Kitabü'r-Ramz lî'l-Medâriki alâ Tarîkâti's-Selef ve'l-Halef" şeklinde kaydetmiştir.⁹⁴ Doğrusunun "el-Kitâbü'l-Vecizü'n-Nizâm fî İzhârî Medâriki'l-Ahkâm" olduğu kanaatindeyiz. Çünkü eser bitirilirken bu şekilde isimlendirilmiştir.

Kâfiyecî, bu eserinde, hamdele ve salveleden sonra, selef ve halefin metoduna işaret edip, eseri iki "Marsad"a (maksat) ayırmıştır.

Birinci Marsad da: Selefin, Arapça'yı çok iyi bildiklerine ve zihinlerinin berraklığına işaret eden müellif onların sarf, nahiv ve usûl gibi ilimlerin talimine ihtiyaç duymadan nasslardan doğrudan hüküm çıkardıklarını ve metodlarının da nasslardan aracısız hüküm çıkarmak şeklinde olduğunu belirtmiştir.

Halef ise söz konusu konularda selef gibi değildirler. Halefin, nasslardan hüküm çıkarmak için, tedvin edilmiş ilimlere ihtiyacı vardır. Bu kanıya müellifin şu ifadelerinden varıyoruz: "Halef'in, Selef'e istinbat için gerekmeyen ilimleri bilme mecburiyetinin olduğu gibi, selefin çözemediği ya da zamanın ilerlemesine bağlı olarak meydana gelen olaylarla karşı karşıya gelme ve hükümleri istinbat etmeyi sağlayacak ilmi ıstılahları toplayan eserlerin yokluğu nedeniyle bazı konulardan istifade edememe gibi pek çok sorunla karşılaştılar. "Ümmetin ihtilâfı rahmet" olduğuna göre, yeni çıkan olayların hükümlerinin ortaya konulması gerekir. Bunun caiz olması lâzım. Çünkü dinin maksadı kulların maslahatını sağlamaktır."

İkinci Marsad da ise müellif, bu çalışmasında, hüküm çıkarmada selef ile halef arasındaki farklılıklar üzerinde durmaktadır. Zamana bağlı olarak yeni problemler olursa içtihadın da zorunlu olduğundan söz etmektedir. İctihadın gerekliliğiyle beraber onun faydalarına da değinmektedir. Bunları, örneklendirerek müellif iddiasını ispatlamaya çalışmaktadır.

⁹³ Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, 1743/2.

⁹⁴ Cerrahoğlu, *a.g.e.*, s. 19.

Son bölümde ise, bu eserin, bir özet olduğunu ve bunun için kitaba “el-Kitâbü'l-Vecizu'n-Nizâm fi İzhân Medâriki'l-Ahkâm” ismini verdiğini belirtmiştir.

Tahkikini yaptığımız bu risâlede âyetlerin yerleri, hadislerin tahriri tarafımızdan yapılmıştır.

Eserin, tarafımızdan ilim dünyasına kazandırılması bize mütevazi bir mutluluk sunmakla beraber, kusursuzluğun âlemlerin Rabbi olan Allah'a âit olduğu bilinciyle her türlü yapıcı tenkitlere açık olduğumuzu bu vesile ile bildirmek isteriz.

الكتاب الوجيز النظام

في

إظهار مدارك الأحكام

تأليف

شيخ محي الدين الكافيحي

تحقيق

حسن أوزار

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

رب اختتم بخير

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِمَدَارِكِ الْأَحْكَامِ.

وَالصَّلَاةَ وَالسَّلَامَ عَلَى رَسُولِهِ الْمُبْعُوثِ لِبَيَانِ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ، وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أُولِي الْخَيْرِ

الْكَرَامِ.

وَبَعْدُ: فَهَذَا كِتَابُ الرِّمْرِ لِلْمَدَارِكِ عَلَى طَرِيقَةِ السَّلَفِ وَالْخَلْفِ بِأَخْصَرِ الْكَلَامِ.

وَفِيهِ مَرَصِدَانِ يُطْلِعَانِ بِفَضْلِهِ عَلَى خَزَائِنِ، فَرَائِدِ، فَوَائِدِ بَحْرِ الْمَرَامِ فِي سِلْكِ حُسْنِ الْقَبُولِ

وَالِاتِّظَامِ بِطِيبِ الْخِتَامِ.

فَالْمَرَصِدُ الْأَوَّلُ فِي بَيَانِ مَا يَتَعَلَّقُ بِالْمَدَارِكِ وَمَا يَنَاسِبُهَا.

فَأَقُولُ: طَرِيقَةُ السَّلَفِ هِيَ أَنْ يَأْخُذُوا الْأَحْكَامَ مِنَ التُّصُوصِ بِحَسَبِ مَعْرِفَتِهَا بِلِسَانِ الْعَرَبِ مَعَ

صَفَاءِ عُقُولِهِمْ عَنِ الشَّكِّ وَالشُّبْهِ لِكَوْنِهِمْ مِنْ خَيْرِ الْقُرُونِ، أَوْ فِي الْقُرْبِ مِنْهُ مَعَ أَنَّ فِيهِمْ أُمَّةً كَالنُّحُومِ وَقِلَّةً

الْحَوَادِثِ فَهُمْ لَا يَحْتَاجُونَ فِي ذَلِكَ إِلَى تَحْصِيلِ اصْطِلَاحَاتِ الْعُلُومِ الْمُدَوَّنَةِ لِمَنْ بَعْدَهُمْ كَالنُّحُومِ،

وَالصَّرْفِ، وَالْأَصُولِ، وَغَيْرِهَا، مِثْلَ احْتِيَاجِ الْخَلْفِ إِلَيْهِ، لِكَوْنِهِمْ أَغْنِيَاءَ عَنْهُ عَلَى طَرَفِ التَّمَامِ بِحَوْدَةِ

سَلِيْقَتِهِمْ، وَاسْتِقَامَةِ أَذْهَانِهِمْ فِي دَرْكِ الْمَعَانِي مِنْ طَرَفِهَا بِأَحْسَنِ مَا يَكُونُ. فَإِذَا كَانُوا بِهَذِهِ الْمَنْزِلَةِ الشَّرِيفَةِ

التَّمَامُ: نَبْتُ ضَعِيفٌ لَهُ حُوصٌ أَوْ شَبِيهُ بِالْحُوصِ، وَرَثْمًا حُشِيٌّ بِهِ وَسُدُّ بِهِ حِصَاصُ الْبَيْتِ، الْوَاحِدَةُ ثَمَانَةٌ، الْجَوْهَرِيُّ، الصَّحَاحُ فِي الْلُغَةِ ص. 144، "طَرَفُ التَّمَامِ" يَضْرِبُ مِثْلًا لِتَسْهِيلِ الْحَاجَةِ وَقَرَبِ تَارُهَا فَيَقَالُ عَلَى طَرَفِ التَّمَامِ أَنَّ التَّمَامَ شَجَرٌ لَا يَطْوُلُ فَيَشِقُ عَلَى مِتَارَلِهِ، التَّعَالِيُّ، لِمَارِ الْقُرْبِ فِي الْمِضَافِ وَالْمَنْسُوبِ 237/2.

كَانُوا عَنِ الْإِنْفَاتِ إِلَى سَمَتِ جِهَةٍ تَحْصِيلَهَا، وَإِلَى الْعَمَلِ بِمُوجِبِ مَا تَعَمَّقَ فِيهَا الْخَلْفُ عَلَى أَجْنَاسٍ،
وَأَنْوَاعٍ، وَأَصْنَافٍ، وَكُتُبٍ، وَفُصُولٍ، وَأَبْوَابٍ عَلَى مَا حَرَّرُوا فِيهَا بِمَرَاجِلٍ، فَيَكُونُ غِنَاهُمْ عَمَّا ذُكِرَ مَدْحًا
لَهُمْ وَحُسْنٌ بِنَاءٍ عَلَيْهِمْ.

وَأَمَّا سُوءُ الظَّنِّ بِطَرِيقَتِهِمْ فَحَاشَاهُمْ عَنْهُ ثُمَّ حَاشَاهُمْ.

وَأَمَّا الْخَلْفُ فَهُمْ لَيْسُوا كَالسَّلَفِ فِيمَا ذُكِرَ، فَاحْتَاجُوا فِي أَخْذِ الْأَحْكَامِ مِنْ طَرَفِهَا إِلَى تَحْصِيلِ
الْعُلُومِ الْمُدَوَّنَةِ الْمَذْكُورَةِ بِأَحْسَنِ مَا يَكُونُ، وَإِلَى اسْتِخْرَاجِهَا مِنْهَا عَلَى حُدِّهَا وَوَجْهِهَا عَلَى سَبِيلِ صَبْطِ
الْمَقْصُودِ مِنْهَا عَلَى حُدِّهِ وَوَجْهِهِ عَلَى مَا يَنْبَغِي.

وَلِأَجْلِ هَذَا كَثُرَتِ الْاِخْتِلَافَاتُ فِيمَا بَيْنَهُمْ وَذُكِرَتْ فِي كُتُبِهِمُ الْمَذَاهِبُ الْمُخْتَلِفَةُ وَاحْتَلَطَتِ
مَسَائِلُ بَعْضِ الْعُلُومِ بِمَسَائِلِ الْبَعْضِ الْآخَرِ لِمَسَاسَتِهِ الْحَاجَةَ إِلَيْهِ فَالْخَلْفُ فِي هَذِهِ الْمَنْزِلَةِ النَّفِيسَةَ يَسْتَحِقُّونَ
النَّعَاءَ عَلَيْهِمْ - فَجَزَاهُمْ اللَّهُ عَنَّا خَيْرَ جَزَاءٍ - وَمِصْدَاقُ هَذَا قَوْلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اِخْتِلَافُ أُمَّتِي
رَحْمَةٌ».⁹⁵

وَكَذَا قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «مِثْلُ أُمَّتِي مِثْلُ الْمَطَرِ لَا يُدْرِي أَوْلُهُ خَيْرٌ أَمْ آخِرُهُ».⁹⁶

وَكَذَا قَوْلُهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: «رُبَّ حَامِلٍ فَفَهُ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ»⁹⁷ فَكَيْفَ لَا؟ وَأَنَّ
الْقُرْآنَ مُعْجَزٌ بَاقٍ، فِيهِ عُلُومُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ، وَقَدْ اشْتَهَرَ هَذَا الْخَبِيرُ الْمَقْبُولُ عِنْدَ الْكُلِّ «يَحْمِلُ هَذَا الْعِلْمَ

⁹⁵ قال السخاوي في المقاصد الحسنة: رواه البيهقي في المدخل بسند منقطع عن ابن عباس بلفظ: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم مهما أوتيتم من كتاب الله فالعمل به لا عذر لأحد في تركه، فإن لم يكن في كتاب الله لسنة مني ماضية، فإن لم تكن سنة مني فما قال أصحابي، إن أصحابي بمجولة النجوم في السماء، فأبما أحذتم به اهتديتم، واختلاف أصحابي لكم رحمة، ومن هذا الوجه أخرجه الطبراني والديلمي بلفظه وفيه ضعف، وعزاه الزركشي وابن حجر في اللآلئ لنصر المقدسي في المحطة مرفوعاً من غير بيان لسنده ولا لصاحبه، وعزاه العراقي لأدم بن أبي إيساس في كتاب العلم والحكم بغير بيان لسنده أيضاً بلفظ: اختلاف أصحابي رحمة لأمتي، وهو مرسل وضعيف. بهذا اللفظ أيضاً ذكره البيهقي في رسالته الأشعرية بغير إسناد، وفي المدخل له عن القاسم ابن محمد عن قوله: اختلاف أصحاب محمد صلى الله عليه وسلم رحمة لعباد الله، وفيه أيضاً عن يحيى بن سعيد أنه قال: أهل العلم أهل توسعة، وما برح القفون يختلفون، فيحلل هذا ويحرم هذا، فلا يعيب هذا على هذا. انظر للتفصيل: كشف الحفاء 1/66-68، والمقاصد الحسنة: ص 46-47.

⁹⁶ وأخرجه الترمذي في سننه في كتاب الأمتال عن رسول الله (باب مثل الصلوات الخمس)، والإمام أحمد في مسنده 319/4، وابن حبان في صحيحه 209/16.

⁹⁷ أخرجه أبو داود في سننه في كتاب العلم (باب فضل نشر العلم)، والترمذي في سننه في كتاب العلم (باب ما جاء في الحث على تبليغ السماع).

مِنْ كُلِّ خَلْفٍ عُدُولُهُ يَنْفُونَ عَنْهُ تَحْرِيفَ الْعَالِينَ وَاتِّحَالَ الْمُطْبِلِينَ وَتَأْوِيلَ الْجَاهِلِينَ»⁹⁸ وَلَا جُلَّ هَذَا قَالَ
 الْإِمَامُ أَحْمَدُ -رَحِمَهُ اللَّهُ- يَبْقَى الْمُجْتَهِدُ فِي هَذِهِ الْأُمَّةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، كَمَا قَالَ الْعُلَمَاءُ: الْعُلُومُ تَزْدَادُ
 بِتَلَاحِقِ الْأَفْكَارِ يَوْمًا فَيَوْمًا، فَصَارَ قَوْلُ مَنْ قَالَ: «كَمْ تَرَكَ الْأَوَّلُ لِلْآخِرِ» مَثَلًا مَشْهُورًا فِي هَذَا الْمَعْنَى.
 وَمِنْ هَهُنَا نَشَأُ قَوْلُ مَنْ قَالَ: وَإِذَا كُنْتَ بِالْمَدَارِكِ غُرًّا، ثُمَّ أَبْصَرْتَ حَادِقًا لَا تَمَارٍ، وَإِذَا لَمْ تَرَ
 الْهَيْلَالَ فَسَلِّمْ لِأَنَاسٍ رَأَوْهُ بِالْأَبْصَارِ كَمَا نَشَأُ مِنْهُ قَوْلُ مَنْ قَالَ: وَمَنْ كَمَلَتْ مَعَانِيهِ تَمَّتْ يَرَى الْأَشْيَاءَ كَامِلَةً
 الْمَعَانِي.

وَالْمَرْصَدُ الثَّانِي فِي بَيَانِ مَا يَجُوزُ لِلْخَلْفِ أَنْ يَأْخُذُوا بِمَعْرِفَتِهِ بَعْضَ الْأَحْكَامِ كَمَا يَجُوزُ لَهُمْ أَنْ
 يَجْتَهِدُوا فِيهِ إِذَا كَانُوا عَالِمِينَ بِالطَّرِيقِينَ عَلَى أَحْسَنِ مَا يَكُونُ
 فَأَقُولُ: أَمَّا بَيَانُ الْأَوَّلِ؛ فَيَجُوزُ لِلْعَالِمِ بِهِمَا أَنْ يَسْتَنْبِطَ جَوَازَ جَعْلِ الْإِنْسَانِ مَلِكُهُ وَقَفًا عَلَى الْفُقَرَاءِ
 مِنْ ظَاهِرِ عُمُومِ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾⁹⁹ ﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾¹⁰⁰
 وَنَحْوَ ذَلِكَ.

وَيَجُوزُ لَهُ أَيْضًا أَنْ يَأْخُذَ جَوَازَ جَعْلِ الْوَاقِفِ نَفْسَهُ نَظْرًا عَلَى وَقْفِهِ أَيَّامَ حَيَاتِهِ مِنْ إِطْلَاقِ قَوْلِ اللَّهِ
 تَعَالَى: ﴿وَأَفْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾¹⁰¹ وَمِنْ دَلَالَةِ النَّصِّ الدَّالِّ عَلَى جَوَازِ جَعْلِ غَيْرِهِ نَظْرًا عَلَيْهِ لِقَوْلِ
 اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى﴾¹⁰² مَثَلًا.

وَمِنْ مَوْجِبِ الْقَاعِدَةِ الشَّرْعِيَّةِ الْمُنَاسِبَةِ لِرِعَايَةِ مَصَالِحِ الْعِبَادِ، لَوْ عُرِضَتْ عَلَى الْعُقُولِ لِتَلَفَّتْهَا
 بِالْقَبُولِ أَيْ قَبُولِ عَلَى مَا تَسْمَعُ وَتَرَى بِحَيْثُ لَا شَكَّ فِيهَا، وَلَا مِرَاءَ، فَتَشْكُّ فِي هَذَا؟ كَلَّا فَكَلَّا، ثُمَّ كَلَّا.

⁹⁸ أخرجه سليمان بن أحمد بن أيوب أبو القاسم الطبراني في مسند الشاميين 344/1، عماد بن محمد الرازي أبو القاسم في الفوائد 350/1.

⁹⁹ البقرة: 148؛ المائدة: 48.

¹⁰⁰ البقرة: 215؛ النساء: 127.

¹⁰¹ الحج: 77.

¹⁰² المائدة: 2.

فَإِنْ قُلْتَ: مَا هِيَ تِلْكَ الْقَاعِدَةُ؟

قُلْتُ: هِيَ قَوْلُنَا إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ جَعَلَ زِمَامَ التَّصَرُّفِ فِي الْخَيْرَاتِ كُلِّهَا فِي يَدِ فَاعِلِ الْخَيْرَاتِ لِمَا فِي ذَلِكَ مِنْ رِعَايَةِ مَصَالِحِ الْعِبَادِ مَثَلًا، وَهِيَ مُسَلِّمَةٌ مَقْبُولَةٌ عِنْدَ أَهْلِ الشَّرْعِ وَالْعَقْلِ. وَمِنْ هَهُنَا نَشَأُ قَوْلُ مَنْ قَالَ: إِنَّ الْأَحْكَامَ كُلِّهَا فِي جَمِيعِ الْمَلَلِ وَالشَّرَائِعِ مِنْ لَدُنْ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى يَوْمِنَا هَذَا تَدُومُ مَعَ رِعَايَةِ مَصَالِحِ الْعِبَادِ وَجُودًا وَعَدَمًا.

وَقَرِيبٌ مِنْ هَذَا الْقَوْلِ قَوْلُ مَنْ قَالَ: جَمِيعُ الْعُلُومِ كُلِّهَا تَنْدَرِجُ تَحْتَ دَائِرَةِ ضَبْطِ قَوْلِكَ: الصِّدْقُ مَعَ الْحَقِّ، وَالْخُلُقُ مَعَ الْخَلْقِ.

وَمِصْدَاقُ ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾¹⁰³ وَلَقَدْ أَشَارَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَمَا ذُكِرَ بِقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «لَوْ كَانَ مُوسَى حَيًّا لَمَا وَسِعَهُ إِلَّا أَتْبَاعِي».¹⁰⁴

وَلَأَجَلَ هَذَا أَجْمَعَ الْكُلُّ عَلَى أَنَّ أَحْكَامَ اللَّهِ تَعَالَى مُعَلَّلَةٌ بِمَصَالِحِ الْعِبَادِ، وَإِنْ وَقَعَ الْاِخْتِلَافُ بَيْنَهُمْ فِي أَنَّ أَفْعَالَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مُعَلَّلَةٌ هَذَا هَكَذَا.

وَهَكَذَا يَجُوزُ لَهُ أَنْ يَسْتَنْبِطَ جَوَازَ جَعْلِ غَلَّةٍ وَقَفِهِ عَلَى نَفْسِهِ أَيَّامَ حَيَاتِهِ مِنْ إِطْلَاقِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَبْدَأُ بِنَفْسِكَ»¹⁰⁵ بِدُونِ الْاِحْتِيَاجِ فِيهِ إِلَى التَّمَسُّكِ بِقَوْلِ مُجْتَهِدٍ كَقَوْلِ أَبِي يُوسُفَ -رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى- مَثَلًا.

فَإِنْ قُلْتَ: لِمَ قَدَّرْتَ قَاعِدَةَ الْمُقْتَضِي فِي أَصُولِ الْفِقْهِ بِأَحْسَنِ مَا يَكُونُ فِي نَحْوِ قَوْلِكَ: أَعْتَقْتُ عَبْدَكَ بِالْفِ، فَهَلْ يُمَكِّنُ أَنْ يُسْتَفَادَ حُكْمُ الْإِبْتِاطِ فِي الْمُسْتَنْتَى فِي قَوْلِنَا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

¹⁰³ الأنبياء: 107.

¹⁰⁴ أخرجه الإمام أحمد في مسنده 338/3.

¹⁰⁵ أخرجه النسائي في سننه في كتاب الزكاة (باب أي الصدقة أفضل)، وابن حبان في صحيحه 128/8.

بِرِعَايَةِ قَاعِدَةِ الْمُقْتَضِي هَهُنَا بِدُونِ الْاِحْتِيَاجِ فِيهِ إِلَى الْقَوْلِ بِطَرِيقِ اللَّغَةِ، وَلَا إِلَى الْقَوْلِ بِالِإِشَارَةِ،
وَلَا إِلَى الْقَوْلِ بِالضَّرُورَةِ فِي ذَلِكَ عَلَى مَا اخْتَلَفَ الْقَوْمُ فِي ذَلِكَ؟
فَذَهَبَ إِلَى الْأَوَّلِ بَعْضُهُمْ.

وَذَهَبَ الْبَعْضُ الْآخَرُ إِلَى الثَّانِي، كَمَا ذَهَبَ الْقَاضِي إِلَى الثَّلَاثِ عَلَى مَا فَصَّلَ فِي مَقَامِهِ
أَحْسَنَ تَفْصِيلٍ.

قُلْتُ: لَا شَكَّ فِي ذَلِكَ، بَلْ هُوَ الْمُخْتَارُ عِنْدِي، فَإِذَا تَقَرَّرَ عِنْدَكَ مَا ذَكَرْنَا مِنَ الْأُصُولِ وَالْقَوَاعِيدِ،
فَقِسْ عَلَى مَنْوَالِهِ مَا عَدَاهُ، فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ، وَهُوَ الْمُعِينُ الْمَيْسِرُ لِكُلِّ عَسِيرٍ.

قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَاسٍ لِمَا يَعْطِلُون﴾¹⁰⁶

فَإِنْ قُلْتُ: فَهَلْ يَكُونُ فِيهَا ذِكْرُهُ فَائِدَةً؟

قُلْتُ: نَعَمْ، بَلْ فِيهِ فَوَائِدٌ:

فَالْأُولَى: هِيَ التَّنْبِيهُ الْعَامُّ عَلَى تَحْصِيلِ مِثْلِ مَا ذَكَرْتَاهُ لَكَ أَنْفَاءً.

وَالثَّانِيَّةُ: هِيَ التَّنْشِيطُ لِكُلِّ طَالِبٍ ذَكِيٍّ.

وَالثَّلَاثَةُ: هِيَ زِيَادَةُ الْاِسْتِيقَاقِ إِلَيْهِ.

وَالرَّابِعَةُ: هِيَ التَّرْغِيبُ فِي تَحْصِيلِ الْخَيْرَاتِ.

وَالْخَامِسَةُ: هِيَ التَّنْشِيطُ عَنِ الْاِتِّفَاتِ إِلَى صَوْبِ التَّقَاعُدِ وَالْبَطَالَةِ إِلَى غَيْرِ ذَلِكَ مِنَ الْفَوَائِدِ الَّتِي

تَكَادُ أَنْ لَا تُحَدَّ وَلَا تُعَدَّ.

¹⁰⁶ المنكوت: 43.

* التَّضْيِيطُ هُوَ التَّرْقِيقُ وَالتَّشْتُلُّ عَنِ الْمُرَادِ وَقَوْلُ لَبِيدٍ وَهُمْ الْعَشِيرَةُ إِنَّ يُضَيِّطُ حَامِدٌ مَعْنَاهُ إِنْ تَحَثَّ عَنْ مَعَايِبِهَا بِذَلِكَ فَسَرَهُ ابْنُ الْأَعْرَابِيِّ فِي بَعْضِ اللُّغَاتِ تَبَطَّتْ شَقَّةُ الْإِنْسَانِ وَرَمَتْ وَلَيْسَ يَبْتَئ

ابن منظور، لسان العرب 267/7.

* صَوَّبَ الشَّيْءَ: جَهَّهَ، الْفَوَيْمِيُّ، الْمَصْحَاحُ الْمَبْرُورِيُّ فِي غَرِيبِ الشَّرْحِ الْكَبِيرِ لِلرَّافِعِيِّ 350/1.

الإصابة الإدراك، الطرزي، المغرب في ترتيب المغرب 485/1

وَأَمَّا بَيَانُ الْمَبْحَثِ الثَّانِي عَلَى سَبِيلِ الْإِيجَازِ

فَهُوَ قَوْلُنَا: يَجُوزُ لَهُ أَنْ يَجْتَهِدَ فِي أَمْرِ مِنَ الْأُمُورِ مَا عَلِمَ حُكْمُهُ فِي الشَّرْعِ فِي ظَنِّهِ نَصًّا وَصَرِيحًا،
فَيَلْحَقُهُ بِمَا عَلِمَ حُكْمُهُ فِيهِ لِجَمَاعٍ بَيْنَهُمَا مِثْلُ الْإِحَاقِ بَعْضِ الْأُمُورِ بِأَمْرِ الْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ، وَكَإِلْحَاقِ تَأْلِيفِ
عِلْمِ الْإِرْشَادِ وَالتَّعْلِيمِ النَّافِعِ فِي أَمْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ بِسَائِرِ التَّأْلِيفَاتِ فِي دِينِ الْإِسْلَامِ، وَنَحْوِ ذَلِكَ، فَافْعَلْ
عَلَى طِرَازِ هَذَا مَا عَدَا ذَلِكَ حَتَّى تَنَالَ الْفَوْزَ بِسَعَادَةِ الدَّارَيْنِ، فَطُوبَى لَهُ، ثُمَّ طُوبَى.

وَأَمَّا بَيَانُ حُسْنِ وَجْهِ طِيبِ الْخِتَامِ فَذَلِكَ بَأَنْ أَقُولُ قَالَ الْعُلَمَاءُ: الْقِيَاسُ مُظْهِرٌ لِلْأَحْكَامِ، وَكَيْسٍ
بِمُثَبِّتٍ لَهَا، وَلَا جُلَّ هَذَا قَالُوا: الْقِيَاسُ مُسْتَنْبَطٌ مِنَ الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ وَالْإِجْمَاعِ، وَإِنْ كَانَ أَصْلًا بِالنِّسْبَةِ إِلَى
الْأَحْكَامِ الَّتِي تُسْتَنْبَطُ مِنْهُ.

وَأَقُولُ: قَوْلُ الْفُقَهَاءِ، الْإِيمَانُ وَاجِبٌ، وَالصَّلَاةُ وَاجِبَةٌ، وَالصَّوْمُ وَاجِبٌ، وَالْحَجُّ وَاجِبٌ إِلَى غَيْرِ ذَلِكَ
مِنَ الْأَقْوَالِ الْكَثِيرَةِ جِدًّا قَضَايَا شَرْعِيَّةً عَمَلِيَّةً فَرْعِيَّةً، لَهَا تَعْلُقٌ بِالْإِجْتِهَادَاتِ الصَّادِرَةِ عَنِ الْمُجْتَهِدِينَ بِوَجْهِ
مِنْ وَجْهِ التَّعْلُقِ.

وَهَكَذَا الْأَمْرُ فِي الْاسْتِنْبَاطَاتِ الْحَاصِلَةِ مِنْهُمْ، فَلَيْسَتْ هِيَ عَيْتُهَا، وَلَا الْعِلْمُ بِهَا عَيْنَ الْعِلْمِ
بِالْإِجْتِهَادَاتِ فَافْهَمْ هَذَا، فَإِنَّ فِيهِ فَوَائِدَ جَلِيلَةً شَرِيفَةً وَقَوَاعِدَ مُحْكَمَةً نَفِيسَةً، ذَلِكَ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ، أَوْ
أَلْقَى السَّمْعَ، وَهُوَ شَهِيدٌ.

تَذْنِيبٌ

تَحْرِيرُ " الْعَامِّ " بِصِيغَتِهِ وَمَعْنَاهُ وَاسْتِعْمَالُهُ عَلَى وُجُوهِهِ وَدَلَالَتِهِ وَإِفَادَةُ حُكْمِهِ وَإِفَادَةُ حُكْمِ الْاِغْتِقَادِ بِمَضْمُونِهِ عَلَى سَبِيلِ التَّحْقِيقِ وَالتَّدْقِيقِ، إِنَّمَا هُوَ مُنَوِّطٌ بِطَرِيقَةِ الْخَلْفِ، وَهَكَذَا الْأَمْرُ فِي " الْخَاصِّ " وَفِي غَيْرِهِ.

فَلَنُكْتَفِ بِهَذَا الْقَدْرِ الْيَسِيرِ لِأَهْلِ الْفَهْمِ الْكِرَامِ، وَلِنُسَمِّهِ الْكِتَابَ الْوَجِيزَ النَّظَامَ فِي إِظْهَارِ مَدَارِكِ الْأَحْكَامِ.

قَالَ مُؤَلَّفُهُ شَيْخُ مَشَايِخِ الْإِسْلَامِ مَوْلَانَا وَسَيِّدُنَا وَشَيْخُنَا الْعَلَامَةُ الْبَحْرُ الْفَهَامَةُ أَسْتَاذُ الْعَالَمِ، الْمُتَقَدِّمُ ذَكَرَهُ فِي أَوَّلِهِ، فَسَبَّحَ اللَّهُ تَعَالَى فِي مَدَّتِهِ، وَأَعَادَ عَلَيْنَا مِنْ بَرَكَتِهِ.

حَصَلَ الْفَرَاغُ مِنْ ذَلِكَ رَابِعَ عَشَرَ رَمَضَانَ الْمُعْظَمِ قَدْرُهُ سَنَةٌ ثَمَانِيَةٌ وَسَبْعِينَ وَثَمَانِمِائَةً بِالتَّأْرِيخِ الْعَرَبِيِّ الْهَجْرِيِّ الْقَمَرِيِّ الْعَمْرِيِّ الْعَبْقَرِيِّ، حَسْبُنَا اللَّهُ، وَنَعْمَ الْوَكِيلُ.

وَكَتَبَ هَذَا مِنْ ثَالِثِ شَهْرِ شَوَّالِ سَنَةِ ثَمَانٍ وَثَمَانِمِائَةٍ عَلَى يَدِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ الْعِبَادِيِّ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ وَلِوَالِدَيْهِ وَلِجَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ تَمَّ.

المراجع

- 1- كشف الحفاء ومزيل الإلباس عما اشتهر من الأحاديث على ألسنة الناس، إسماعيل بن محمد العجلوني الجراحي، مؤسسة الرسالة، 1996 م، بيروت.
- 2- المقاصد الحسنة في بيان كثير من الأحاديث المشتهرة على الألسنة، محمد عبد الرحمن السسخاوي، دار الكتاب العربي، 2002 م، بيروت.
- 3- الجامع الصحيح سنن الترمذي، محمد بن عيسى أبو عيسى الترمذي السلمي، دار إحياء التراث العربي، بيروت، تحقيق: أحمد محمد شاكر وآخرون.
- 4- مسند الإمام أحمد بن حنبل، أحمد بن حنبل أبو عبدالله الشيباني، مؤسسة قرطبة، القاهرة.

- 5- صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، محمد بن حبان بن أحمد أبو حاتم التميمي البستي، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الثانية، 1414 هـ— 1993 م.
- 6- سنن أبي داود، سليمان بن الأشعث أبو داود السجستاني الأزدي، دار الفكر، محمد محيي الدين عبد الحميد.
- 7- المجتبى من السنن، أحمد بن شعيب أبو عبد الرحمن النسائي، مكتب المطبوعات الإسلامية، حلب، الطبعة الثانية، 1406 هـ— 1986 م، تحقيق: عبد الفتاح أبو غدة.
- 8- مسند الشاميين، سليمان بن أحمد بن أيوب أبو القاسم الطبراني، مؤسسة الرسالة - بيروت، الطبعة الأولى 1405 هـ— 1984 م تحقيق: حمدي بن عبد الحميد السلفي.
- 9- الفوائد، تمام بن محمد الرازي أبو القاسم، مكتبة الرشد - الرياض، الطبعة الأولى، 1412 هـ تحقيق: حمدي عبد الحميد السلفي.
- 10- لسان العرب، محمد بن مكرم بن منظور الأفريقي المصري، دار صادر - بيروت، الطبعة الأولى.
- 11- أحمد بن محمد بن علي المقرئ الفيومي، المصباح المنير في غريب الشرح الكبير للرافعي، المكتبة العلمية - بيروت.
- 12- أبو الفتح ناصر الدين بن عبد السيد بن علي بن المطرزي، المغرب في ترتيب المعرب، مكتبة أسامة بن زيد - حلب، الطبعة الأولى 1979، تحقيق: محمود فاخوري و عبد الحميد مختار.
- 13- إسماعيل بن حماد الجوهري، الصحاح في اللغة، دار المعرفة بيروت- لبنان، الطبعة الأولى 1426 هـ— 2005 م، اعتنى به: خليل مأمون شيجا.
- 14- أبي منصور عبد الملك بن محمد بن إسماعيل الثعالبي، ثمار القلوب في المضاف والمنسوب، دار الكتب العلمية بيروت- لبنان، الطبعة الأولى 2005 م شرح وتعليق: خالد عبدالغني محفوظ.